

Hurvínek, ne Heidegger

Filozofie s komikem Felixem Holzmannem? To má být nějaký vtíp? Jak ale ukazuje kniha filozofa Vojtěcha Kolmana, vůbec to nemusí být daleko od sebe. Na základě slovního humoru se lze dobrat k mnoha zajímavým filozofickým pravdám.

TEREZA MATĚJČKOVÁ
spolupracovnice LN

Měti po tom silvestru tak strašně bolí hlava, a přitom jsem ti dneska spolku už celou škatulku prášků, no. Celou škatulku jsem spolku. Já nevím, jestli se snad to víčko ještě nevetřelo, nebo co.

S touto meditací nad slovem „celek“ se setkáváme u Felixe Holzmana, který se na první pohled nezdá být pravděpodobným partnerem do filozofické diskuse, ale jen než si uvědomíme, že smích a pláč jsou dva způsoby, jimiž zakoušíme hranice jazyka. Poukazem na tuto hranici může být třeba jazykový vtíp. A možná víc než jen poukazem: v takovém vtípu zakoušíme podstatu jazyka – a tím se ocitáme na výsočně filozofickém terénu.

Vojtěch Kolman, který je oceňovaný třeba pro *Filosofii čísla* (Filosofia 2008), vychází ve své nové knize *Noc, v níž se pořádají medvědí hony na zajíce* právě ze skečů Felixe Holzmana. Na scénkách, které pracují s dvojnásobností jazyka, tematizuje otázku, co je jazyk, ale rovněž třeba otázku, co je být nebo lidské já. Nejen svým východiskem, ale i devízou „Hurvínek, ne Heidegger“ vystupuje proti představě o výlučnosti a vznešenosti filozofie, jíž by se měla věnovat jen výtečná individua. Mimo jiné ukazuje, že tradiční pojetí filozofie jako lásky k moudrosti, které se oddávají ctnostní lidé, či přinejmenším ti, kteří ke ctnosti nezadržitelně spějí, se proměnilo v klišé.

Klišé mají řadu problémů, ale že by nebyla pravdivá, mezi ně nepatří. Problém spíš je, že se jedná o teze, které nekriticky přijímáme a opakujeme, což samu věc spíš zatemňuje než osvětluje. Kolmanovým záměrem tak není toto klišé vyvrátit. Dokonce mu snad jde o jeho rehabilitaci – ale rehabilitováno může být jen za předpokladu, že si znovu položíme otázku, co by taková láska k moudrosti dnes mohla být.

Filozofie a komika

Jenže samo myšlení je spíše oklikou než přímou cestou. Kolmanova kniha proto nechce být moudrá ani mravně povznášející. To příliš překvapivé není, trufalost o něco podobného usilovat je výjimečná. O to rozšířenější je v českém prostředí druhá varianta na filozofické počínání: komentování velkých myslitelů. Ostatně uchovávat tradici filozofických otázek a opakovat je ve své době je svébytným výkonem, a vytvářet tak komentáře k výrazným myslitelům je jedním z úkolů filozofa či přinejmenším historika filozofie. Jenže stejně zarazí, jak výjimečné je, aby se autor z prezentace cizích stanovisek vymanił anebo se o to alespoň pokusil. Kolmanova kniha vyniká nejen tím, že jde právě touto cestou, ale i tím, jak bravurně se vypořádává se všemi jejími nástrahami.

Vojtěch Kolman, který je svým vzděláním logikem a zpočátku se inspiroval převážně analytickou filozofií, v posledních letech publikuje a přednáší o filozofii umění. Vedle Holzmana patří mezi jeho oblíbené diskusní partnery Hegel, Wittgenstein nebo Heinrich von Kleist. V této knize však jejich myšlení nereprodukuje, ale vlastním stylem rozvíjí, takže si čeští hegeláni právem mohou rvát vlasy, co že mu z toho Hegela leze. Hegel to není. Naštěstí.

Ale co je tedy filozofie, nemůžeme-li lacině předpokládat, že by byla láskou k moudrosti? Pro Kolmana je v první řadě veskrze přízemním tázáním, které lidem běžně „skáče do řeči“, aniž by o filozofii usilovali. Ostatně na otázku po tom, co je filozofie, poukazuje již vtíp v názvu knihy. Proč nás pobaví Holzmannova teze, že konáme medvědí hony na zajíce?

Třeba proto, že nemusíme být filozofové, abychom věděli, že medvědí hony se pořádají na medvědy, což je věta platná na základě definice slova „medvědí hony“. Vtipnost výroku tkví v tom, že porušuje apriorní očekávání, a tím budí náš zájem. Rozpor mezi očekáváním a realitou působí miniaturní stres, který může vyvolat smích, třeba i nervózní, být v případě Holzmannova jazykového humoru pociťujeme nesoulad jako příjemný.

Ale co přesně je na medvědech honech na zajíce vtipné? Kolman navrhuje spatřovat humor v náhledu, že daný nesoulad lze rozvést do podoby hlubší úvahy. Jinými slovy se jedná o takové intelektuální polechtání. A uchopíme-li humor takto, je svou podstatou filozofický. Již fakt, že vzniká z odepřené očekávání, a navíc poukazuje k podstatě zkušenosti vůbec, vypovídá o filozofii samé. Humor je svébytným zesilovačem skutečnosti, resp. je lupou, kterou přikládáme na skutečnost, a filozofie je pak svědectvím o zakoušené skutečnosti.

A co je tedy podle Kolmana zkušenost? Náraz či zádrhel. Dokud vše běží, jak má, vlastně nic moc nezakoušíme a automaticky reagujeme. Pravými filozofy proto nejsou ctihodní starci, ale

Církev se ocitla v roli dnešních ověřovatelů fake news a Galileiho tvrzení přikládala k zakoušené skutečnosti. A ono to nesedělo. Prostá fakta mluvila proti Galileově teorii.

”

KNIHA

Noc, v níž se pořádají medvědí hony na zajíce

Vojtěch Kolman
Vydává nakladatelství Argo,
Praha 2020. 208 stran.

děti, které se rozkoukávají po světě a na zádrhelé narážejí každou chvíli. Copak je zjevné, proč je zajíc zajcem? Děti jsou v právu, když se tážou, proč tomu tak je. Možná si představují nějaké původní, třeba i mystické sepětí slova a předmětu, než časem zjistí, že slova jsou arbitrární a jejich závaznost vyplývá ze společenského konsenzu.

Ale podstatnější než vzhled do společenského základu jazyka je, že nám tážající děti nabourávají běžný chod a nutí nás přemýšlet o tom, o čem nemáme ve zvyku přemýšlet. Dospělými se děti stávají teprve tehdy, začnou-li nesamozřejmě chápat jako samozřejmé. A tím spolu s dětstvím pomine nejen hravost, ale i přirozená filozofičnost. Jak poznamenává německý filozof Theodor Adorno, který v Kolmanově knize vystupuje vícekrát: „Věřím, že jsme původně filozofy a filozofie je z nás vymáčená naším oficiálním vzděláním.“

Jakmile se jazyk stane neviditelnou součástí našich životů, zakoušíme jeho arbitrárnost jako nutnost. Pro Kolmana má tento vzhled širší důsledek: jazyk spočívá na mechanismu, který je příznačný pro společenskost vůbec. Stanovujeme si pravidla, ke kterým se následně chováme jako k čemusi nutnému.

Takováto proměna nahodilosti v nutnost je tedy výsočně sociálním výkonem. A co víc – tento výkon zasahuje i to, jak rozumíme sami sobě. Dobře to ilustruje povídka *Stůl je stůl* od Petera Bichsela. Vypráví o starci, který se nudí, protože se nic kolem něj nemění. Skutečnost rozhýbá tím, že obraz nazve postelí a vzápětí si do něho lehne. Na budík, který býval židli, si sedne a šaty vytáhne z novin, které byly skříň. Sice nově rozdál karty a nudit se přestal, tato hra ho ale přišla draho – přestal rozumět sám sobě.

S tím souvisí fakt, že myšlení je rozhýbáváním toho, co sice považujeme za neměnnou nutnost, co je však sedimentovanou nahodilostí. A spočívá-li myšlení v rozhýbání skutečnosti, rovněž platí, že je jejím zesložněním. Tam, kde by posluchač či čtenář čekal jasný závěr, kde jej dokonce předvídá, filozof změni směr

Obávat se filozofie, a tedy obávat se myšlení (byť filozofie přirozeně není jeho jediným projevem), je namíště. Blábol číhá za každým rohem filozofického výkonu.

”

a posluchačova či čtenářova mysl narazí. Pakliže rozhýbáváme skutečnost příliš směry, ztrácíme sami sebe, druhá a stáváme se směšnými. Pakliže rozhýbáváme skutečnost chytře, možná se stáváme filozofy. Z toho plyne i to, že přechod mezi blábolem a filozofií je neostrý. Obávat se filozofie, a tedy obávat se myšlení (byť filozofie přirozeně není jeho jediným projevem), je proto namíště. Blábol číhá za každým rohem filozofického výkonu.

Podle Kolmana je filozofický výkon nejčastěji výkonem dialektickým. Co to znamená? Abychom porozuměli jedné věci, mnohdy musíme porozumět věci jiné. A co víc: mnohdy je třeba porozumět věci, která se zdá být v protikladu k té, jíž chceme porozumět.

S tím souvisí vzhled, který jde proti všemu, na čem stojí teze o takzvaných fake news. Kolman jej ilustruje na příkladu Galileia Galileiho, který je s oblibou považován za hrdinu, jenž povstal proti dogmatické církvi. Jenže už to je nejspíš fake news. Problém neměla ničemná církev, ale Galileo. To on nebyl schopen vysvětlit, proč pohyb Země, který činí cca 30 km za sekundu, není patrný na jejím povrchu. Církev se ocitla v roli dnešních ověřovatelů fake news a Galileiho tvrzení přikládala k zakoušené skutečnosti. A ono to nesedělo. Prostá fakta mluvila proti Galileově teorii.

Kdo je moudrý?

Být dialektikem znamená nepřestat se hýbat – ne proto, že by si chtěl člověk udělat jméno jako obzvláště povedený vtípaček. Hýbat se musíme, protože je sama skutečnost vtipná, tedy plná neočekávaných posunů. Vtíp se tím stává smrtelně závažnou věcí.

Skutečnostní přeskupování lze ilustrovat Kleistovým spisem *Nejnovější vzdělávací reforma*. Autor v ní tvrdí: obecně se má za to, že je lepší žít ve slušné společnosti než v neslušné. Jenže v dobré společnosti mravy pouze napodobujeme, a tím pádem samy upadají, naopak zkažená společnost vyžaduje, aby se člověk k mravnosti dopracoval svým úsilím. A taková zkažená společnost je tak mravnější než mravní společnost – vznášá na jednotlivce nárok autonomie.

Kleistův vzhled je pro Kolmana dalším výrazem toho, že lidské duše a potažmo i společnosti jsou svou povahou neklidné. Zkušenost tihne vždy jinam, než kde zrovna je. Tomu ostatně odpovídá Kolmanova koncepce skutečnosti: zahrnuje i to, co není, co by však být mohlo. Umění a rovněž humor poukazují k nesamozřejmosti toho, co je, a k možnosti toho, co není. Již tím činí náš jazyk bohatším a naši pozornost bystřejší, a díky tomu nás učí zakoušet více rozdílů, než bychom jinak byli schopni vidět.

Kdo je tedy moudrý? Třeba ten, kdo vidí více diferencí, než je běžné? Moudrost by tak nesouvisela s vyrovnaností anebo mravní zásadovostí, spíš je ochotou hýbat se spolu se skutečností a ve skutečnosti. Ze zřetele přitom nesmíme ztratit ani to, že my sami jsme skutečností. A tak at chceme, nebo ne, v našich krocích jí vždy jdeme napřed, v našich činech ji spoluvytváříme.

Toto vyjítí napřed mívá v případě nebezpečnějších intelektuálních, ale i uměleckých či dokonce humoristických výkonů obzvláště podivnou podobu. Vzpomeňte na Galileia, který proti všem faktům tvrdil, že Země se hýbe. Nebo na starce, jenž prohlásil obraz za postel. Dobře, stařec to přehnal, když skříň prohlásil za noviny. Nic to nemění na tom, že pravda je zvláštní kategorie a občas jí jdeme napřed právě tím, že obraz za židli prohlásíme.

A že by jazyk možná vůbec nepoukával k něčemu podstatnému? Že by snad primárně nesloužil ani k přenosu informací, ale byl tu pro naše pobavení? Taková teze není výrazem nezřízené dovádivosti. Spíše tkví v základu filozofie. Již Platon ve svém Sedmém listu varoval před slabostí jazyka.

Jenže Vojtěch Kolman nevaruje a nad jazykem a jeho mezemi ani nepláče. Místo toho ukazuje, že důvodů ke smíchu je hodně. A to nejen proto, že komický je sám jazyk. Ta teze je širší: Co je skutečné, je komické. A jak víme od Galileia: tohle komično se navíc i hýbe.

Nějaká konkrétní doporučení, která bychom si mohli odnést? Třeba to, že věřejší vtípy dnes mohou působit vyčpěle, ale zas máme jistotu, že stačí sledovat skutečnost samu a další se dostaví.

Nezvyklý partner do filozofické diskuse? Vojtěch Kolman dokazuje, že to není úplně pravda.

FOTO PROFIMEDIA